

Inledning

”Socialdemokratins århundrade”?

I början av detta sekel publicerade Hjalmar Branting ett mas-sivt tvåbandsverk med den programmatiska titeln *Socialdemo-kratins århundrade*. Den rubriken sammanfattade både en en-cyklopedisk ambition och ett optimistiskt, profetiskt budskap. Nu är vi raskt på väg mot det tjugonde århundradets slut. Men när en arbetarrörelsen närstående historiker som Eric J. Hobs-bawm ger sin syntes av det innevarande seklet så är det inte ett socialdemokratins eller arbetarrörelsens århundrade han ser. 'Det korta århundradet' mellan 1914 och 1989/91 sammanfat-tar han i stället under rubriken *Extremernas tidsålder* (Eric J. Hobsbawm, *Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914–1991*. London 1994)

I andra synteser och profetior framhävs att både industri-samhället och de europeiska välfärdsstaterna är under stark förändring, uttunning eller t.o.m. avveckling. Industrisamhäl-let är den moderna arbetarrörelsens socio-ekonomiska förut-sättning, och präglingen av välfärdsstaten dess kanske främsta bidrag.

De nationella välfärdsstaterna och de hägn som de nationel-la arbetarrörelserna sökt sätta kring marknaderna framställs som allt ihålligare och kraftlösare under den nya globalisering-ens tryck. I arbetarrörelsens uppkomstfas, under slutet av 1800-talet, hade globaliseringen av spannmålsproduktionen framtingat en omstöpning av jordbruket och befolkningens livsform i Europa. Idag förefaller globaliseringen av tillverk-ningsindustri och finansmarknader likaledes leda till en radi-kal omgestaltning av de europeiska och inte minst de skandi-naviska samhällena. Profetiorna, diagnoserna och så småning-

om också samhällsforskarnas och historikernas analyser av denna ändring har tagit fasta på

- att tjänsteproduktionen växer i förhållande till varuproduktionen

- att maktförhållandet mellan politik och marknad ändras

- att nationalstatens roll visavi övernationella organ (t.ex. EU) minskar

- att både partisystemen och partiernas sammansättning ändras

- att stratifieringen av makt och resurser ökar genom att grunden för makt och inflytande ändras i både nationell och global måttstock

- att de intellektuella och de professionella kategoriernas ställning ändras genom ett ökande vetenskapliggörande av både produktion och samhällsliv i övrigt.

Det är mot denna bakgrund som arbetarrörelsens och socialdemokratins förändring och framtid kan analyseras.

Bokens innehåll och uppbyggnad

Jag publicerar under 1995/96 två samlingar av uppsatser om arbetarrörelsens respektive välfärdsstatens sociologi. Jag diskuterar i dem hur dessa två fenomen, dvs arbetarrörelsen i främst dess socialdemokratiska version, och den moderna statens gestaltning av samhällsförhållandena genom social- och arbetsmarknadspolitik, är förbundna med varandra. I denna volym belyses det ömsesidiga förhållandet mellan socialdemokrati och välfärdsstat i genomgången av den svenska modellen i kapitel 5, medan jag i *Stat, marknad, socialpolitik. Essäer om välfärdsstatens sociologi* i flera uppsatser diskuterar samspelet mellan arbetarrörelsens uppbyggnad och styrka och de välfärdspolitiska arrangemangen.

Det är min förhoppning att uppsatserna i *Klass, rörelse, socialdemokrati. Essäer om arbetarrörelsens sociologi*, genom sin analys och kritiska argumentation kan bidra till en mera komplex förståelse av arbetarrörelsens organisatoriska, sociala och poli-

tiska egenart. De utgör också den fond mot vilken argumenten i uppsatserna om socialpolitik och välfärdsstat avtecknar sig. Jag har ställt samman dessa uppsatser därför att jag menar att de fortfarande har ett värde som bidrag till en diskussion om arbetarrörelsens och inte minst den svenska socialdemokratins egenart och karaktär.

Under 1970- och 1980-talen ägnade jag mycket av min forskning åt den europeiska arbetarrörelsens utveckling och förändring, dess politik, ideologi och organisation. En del av mina resultat redovisades i boken *Mellan klass och stat* (Arkiv förlag: Lund) från 1979. I *Klass, rörelse, socialdemokrati* har jag samlat dels uppsatser som jag skrev samtidigt med den boken – kapitel 2–3, 8–10 – dels senare texter som bygger på och använder den tidigare boken (kapitel 4, 6, 11). Dvs jag både kompletterar och vidareför mina argument i *Mellan klass och stat*. I några kapitel lägger jag till nya perspektiv (kapitel 2 och 6) eller behandlar nya områden (kapitel 6–7).

Kritisk granskning av tidigare forskning

I många av bokens essäer framställer jag ett argument och dissekerar en förklaringsform genom att ingående granska andra författares texter. Mitt syfte med dessa kapitel är att *kritiskt granska olika förklaringsformer* för hur rörelser, partiers, klassers och grupper infogning i – med ett sociologiskt begrepp, deras *integration* – en rådande samhällsordning eller politiskt system går till.

Låt mig ta ett exempel. Jag menar givetvis inte att S. Neumann, Leon D. Epstein eller M. Duverger skulle vara det sista ordet i analysen av parti-organisationen, eller av socialdemokratiska partier i komparativt perspektiv. Min genomgång av dessa författares argument i kapitel 9 har sitt värde, därför att jag däri kan påvisa och belysa ett sätt att analysera socialdemokratiska partier som visar hur olika institutionella och sociala sammanhang formar och definierar partiets agerande och karaktär. Här framhävs såväl den formella politiska struktur som

definierar deras handlingsutrymme som de sociala och organisatoriska sammanhang som dessa partier konstitueras utifrån. Detta placerar socialdemokratiska partier i en ömtålig situation, som strukturellt kan förklara deras sårbarhet för vissa slags sociala spänningar. Samma resonemang kan tillämpas på min kritiska genomgång av teorin om den inre organisatoriska byråkratiseringen och dess följder (kapitel 8) och på idén om att utvecklingen av en organisatorisk och ideologisk subkultur de facto fungerar integrerande (tesen om den "negativa integrationen" diskuteras i kapitel 10).

Historisk nyansering av centrala teoretiska begrepp

Begrepp som "arbetarklass", "arbetarrörelse", "socialdemokrati" används för att beskriva sociala fenomen, institutioner och organisationer, och de framstår då ofta som statiska och oföränderliga; "arbetarklass" antas ha en någorlunda entydig innebörd, oberoende av vilket land eller vilken epok som diskuteras. Kategorin "socialdemokratiskt parti" antas ha något grundläggande gemensamt över tiden, utöver sin organisatoriska historiska kontinuitet, dvs att Ingvar Carlsson varit ledare för "samma" parti som en gång Hjalmar Branting. I kapitel 3 analyserar jag t.ex. konstitueringen av den svenska arbetarklassen inom en i sig snabbt förändrande klasstruktur; det sker genom en bearbetning av offentlig statistik och tidigare översikter. Jag argumenterar för att innebörden av begrepp som "arbetarklass", "arbetarrörelse", "socialdemokrati", "social rörelse", liksom den verklighet som dessa begrepp söker täcka har förändrats radikalt över tid.

Analysen i dessa kapitel vill *framhäva den kontext och de processer som skapar den relativa konstans som dessa begrepp ger uttryck för*. Vilka förutsättningar och vilka processer "skapar" de förhållanden och institutioner som vi betecknar med begrepp som "arbetarklass", "socialdemokrati" etc? Hur kan man förklara förändringen i deras innehåll och innebörd över tiden?

Egna teoretiska bidrag

I kapitel 2 "Klasspraktiker och organisationsformer", skrivet 1974 i en tidstypisk form, redovisar jag några centrala teoretiska perspektiv och begrepp. Här finns i koncentrerad form många av de begrepp och teser som jag utvecklade i den bok som jag publicerade 1979, *Mellan klass och stat*. I kapitlet presenterar jag en serie begrepp för att förstå det svenska arbetarrörelsekomplexet – *apparat, koncern, rörelse*. "Rörelse" var det jag själv utvecklade mest. Det är idag ett än mer centralt begrepp och det återkommer också i fördjupad form i bokens avslutande kapitel. "Apparat"- och "koncern"-begreppen har nog snarast fått en ökad relevans och användbarhet med tiden, med dess betoning på karriär- och maktaspekter och av resurskontrollen. I flera andra kapitel prövar jag att utveckla begrepp och teorier. Jag diskuterar "samhälleliga utvecklingsmodeller" i kapitel 5; relationen mellan de intellektuella och de institutioner som formar deras verksamhet, och betydelsen därav för deras tänkande i kapitel 6; relationen mellan social ändring och medvetandeförändring, genom en teoriexplikation i kapitel 7.

Den analys jag gör av de "nya sociala rörelserna" och av förhållandet mellan gamla och nya rörelser rymmer flera teoretiskt utvecklande inslag. Jag lyfter t.ex. fram betydelsen av en rörelses kollektiva identitet och de mekanismer varigenom denna skapas, och vad detta innebär för sociala rörelserns funktionssätt. (Se t.ex. Klaus Eders bok *The New Politics of Class. Social Movements and Cultural Dynamics in Advanced Societies*, London 1993.) Vidare knyter jag de sociala rörelserna till dels de samhälleliga dilemmor och brytningar som jag hävdar att de organiseras i förhållande till, dels till de sociala och organisatoriska praktiker de själva utvecklar. Vidare påvisar jag att relationerna mellan olika organisationer formas som knippen eller 'familjer' och därigenom leder till bredare 'rörelser'.

I kapitel 12 vidareför jag diskussionen om förhållandet mellan sociala rörelser och stat. Jag vill visa hur sociala rörelser re-

laterar sig till staten som instrument för att förverkliga sina strävanden. Här tar jag särskilt fasta på hur staten kan *möjliggöra* sociala rörelser, hur de senare kan *samspela* med stat/kommun, och hur de vidare kan *utnyttja* staten. Jag visar att förhållandet mellan rörelser och stat mera är ett plussumme- än ett nollsummespel.

Verklighetens förändring och forskningens expansion

Forskningen om arbetarrörelse, socialdemokrati och sociala rörelser under de sista femton-tjugo åren har fördjupat kunskapen och vidgat våra perspektiv. En rad lokalhistoriska studier, studier av arbetsförhållanden och arbetsprocesser, analyser av politiska sakområden, studier av förhandlingsystem, fackföreningar, hela forskningsområdet "industrial relations", socialdemokratiska partiets organisation, men också av de kommunistiska traditionen och den kommunistiska rörelsen, klassförhållanden, arbetarkulturen etc har tillfört ny kunskap och nya perspektiv. Det gäller inte minst den kvinnohistoriska forskningens bidrag.

Den mest dramatiska ändringen med anknytning till mitt forskningsfält är att *slutet på den kommunistiska parentesens i Europas arbetarrörelse sattes i början av 1990-talet*. I min egen forskning har jag inte närmare tagit upp de kommunistiska partierna, med undantag av en kritisk granskning av den analys som den kommunistiska traditionen gjorde av sin socialdemokratiska konkurrent. ("Arbetararistokrati och reformism i Komin-terntraditionen", *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* nr 11-12 (1977)). Jag har inte berört de samhällen där kommunistiska partier varit statsbärande, skeendena i Östeuropa och Sovjetunionens upplösning, eller Västeuropas kommunistiska partier. I mitt arbete har jag, via annan forskning, behandlat den kommunistiska traditionen som en organisatorisk och ideologisk variant av politik och klassidentitet och som en motpol och kontrast till den socialdemokratiska modellen.

För de perspektiv som jag drar upp i mitt arbete är det som skett i den moderna forskningen om klasstruktur och stratifikationsmönster och i forskningen om socialdemokratins och arbetarrörelsens politiska praxis av större betydelse.

När jag 1976 skrev den artikel som här återges som kapitel 3, den som handlar om arbetarklassens utmejsling till en mera distinkt kategori, avsåg jag att skriva en uppföljning, med arbetsnamnet ”Industriarbetarklassen som parentes”. Redan då var det tydligt att industriarbetargruppen i Sverige långsiktigt började krympa; industristatistiken visade – i Sverige som på andra ställen – att själva industriarbetarklassen var på numerisk tillbakagång. Tjänstemannagrupperna och anställda inom tjänstesektorn, främst den offentliga, ökade däremot dramatiskt. Forskningen de sista 10–15 åren har påvisat hur ändringen och omstöpnigen sett ut, och vad detta betytt för klasstruktureringen. Författare som G. Ahrne och G. Therborn, E. O. Wright, J. Goldthorpe, R. Blackburn m.fl. har presenterat både ny empiri och nya begrepp för att tolka detta skeende. R. M. Crompton sammanfattar mycket av denna forskning och dess precisering av klass- och stratifikationsteori i *Class and Stratification* (Cambridge 1993).

G. Esping Andersens bok om *Changing Classes* (London 1993) är ett centralt bidrag till klassteorin och leder samtidigt över till nästa stora forskningsfält, forskningen om *industrisamhället och dess förändring*. Jag avser här den empiriska och teoretiska diskussionen om övergången mellan industri- och service-samhälle – statistiskt, institutionellt och värdemässigt – som gjorts av D. Bell, J. Gershuny, R. Inglehart m.fl; i Sverige t.ex. R. Åberg med fleras uppföljning av T. Segerstedts forskning om industrisamhället på 1940-talet.

Nya frågor om arbetarrörelsens ställning

De europeiska socialdemokratiska partierna har under det mesta av 1900-talet kännetecknats av en nära koppling mellan de socialdemokratiska partierna och arbetargrupperna res-

pektive fackföreningarna och en särskild slags reformpolitisk strategi. Bägge dessa särdrag är nu under upplösning eller i vart fall ifrågasatta. Vad jag diskuterar är inte om fackföreningar eller reformpolitik i syfte att förbättra villkoren för de sämst ställda skulle försvinna utan snarare om den ”reform-koalition” som kommit till uttryck i de socialdemokratiska och socialistiska arbetarrörelserna i Västeuropa kommer att brytas upp.

Kommer nya skiljelinjer att genomkorsa det sociala och politiska landskapet – eller återkommer de gamla skiljelinjerna och brytpunkterna?

Närmar vi oss en situation där en tydligare polarisering sker i de europeiska länderna – där tvåtredjedels- eller t.o.m. fyra femtedelssamhället är dramatiska bud på en ny verklighet.

Hur ändras den sociala och politiska organiseringen, de politiska partiernas program, allianser dem emellan etc?

Kan vi skönja ett slut på arbetarrörelse-eran, den epok då den traditionella och väl strukturerade formen för socialdemokratisk arbetarrörelse haft ett väsentligt inflytande i norra, västra och även södra Europa?

Frågan är inte om innebörden i begrepp som ”socialdemokrati” och ”arbetarrörelse” kommer att ändras, utan *hur* detta kommer att ske. Jag hoppas att min kritiska begreppsdiskussion i denna bok kan vara till hjälp för en sådan begreppslogisk omprövning och reflexion. Kanske kommer också de förklaringar av socialdemokrati och arbetarrörelse som jag kritiskt diskuterar i kapitel 8–10 att få förnyad aktualitet?

Från socialdemokratins till USA:s århundrade?

I vilken mening har 1900-talet varit ”socialdemokratins århundrade”? Acceptorar man Hobsbawms idé att detta århundrade varit extremernas tidsålder, så blir inte den socialdemokratiska och välfärdsstatliga karaktären av århundradet framträdande; det är de massiva omgestaltningarna av politik och ekonomi, världskrigen och imperiernas avveckling som kom-

mer i fokus. Hobsbawm anför dock utvecklingen i bl.a. Skandinavien som exempel på socialdemokratins och arbetarrörelsens inflytande. I Therborns analys av den europeiska moderniseringsprocessen under det innevarande århundradets andra hälft blir arbetarrörelsens roll mer betydelsefull än den är hos Hobsbawm (*European Modernity and Beyond*, London 1994). Arbetarrörelsens och socialdemokratins inflytandet framstår däremot som starkt i de återblickar som betonar *väl-färdsstatens framväxt* och vad den betytt för samhällsformen och befolkningens levnadsvillkor. Det temat utvecklas i min kommande bok *Stat, marknad, socialpolitik*.

1900-talet har inte bara varit socialdemokratins, välfärdsstatens eller extremernas epok; det har också inneburit en förflyttning av den ekonomiska och kulturella tyngdpunkten bort från Europa. Under tiden efter andra världskriget har utvecklingen i USA – med dess ekonomiska styrka, dess roll som politisk stormakt och dess kulturella och vetenskapliga dominans – spelat en allt större roll för utvecklingen i Europa. I den amerikanska samhällsmodellen, med dess kombination av stark ekonomisk tillväxt, svag välfärdsstat och enorma sociala skillnader i inkomster och levnadsförhållanden, är arbetarrörelse och socialdemokrati perifera eller icke-existerande företeelser.

Den amerikanska utvecklingen – och i förlängningen också trycket från Japan m.fl. asiatiska länder – är ett perspektiv i vilket vi kan bedöma den skandinaviska arbetarrörelsens utveckling. Vad betyder t.ex. ändringen i Sveriges placering i den internationella arbetsdelningen för det förannonserade och kanske också påbörjade perspektivskiftet för Sveriges del? Vad betyder en hårdnande världsmarknadskonkurrens och den amerikanska politiska och ekonomiska utvecklingens attraktivitet för den pågående omstöpningen av välfärdsstaten och det ifrågasättande av socialförsäkringsystemens transfereringar, den offentliga tjänsteproduktionen, dvs tillgången till sjukvård, omsorg och utbildning som utmanar t.ex. den svenska socialdemokratins? Dessa förändringar hänger samman med

en sedan ett par decennier pågående process av ökande inkomstskillnader, en process som varit mycket påtaglig i Storbritannien och USA, men som också syns i Sverige.

Den ökade sociala polariseringen har lett till en marginalisering av stora grupper som tidigare varit en del av arbetarklassen, de fackliga organisationerna och väljarna hos de europeiska arbetarpartierna. Dessa grupper tycks nu riskera faktisk social exklusion genom marginalisering i förhållande till arbetsmarknaden, och en sänkt levnadsnivå genom ändringar i socialförsäkringssystemen.

Vid mitten av 1990-talet är den sociala exklusionen EU:s socialpolitiska hotbild. Det är USA:s stratifieringsmönster och sociala sönderfall som ses som det värsta scenariot. Vilken roll kan arbetarrörelsen och en socialdemokrati spela i en utveckling som starkt tycks formas av mindre offentlig reglering och styrning, och ökande sociala och ekonomiska skillnader? Det är en social förändring som – i tydlig likhet med den amerikanska utvecklingen – fragmentiserar och löser upp den historiskt etablerade förbindelsen mellan sociala skikt och klasser och politisk och fackliga organisationer, dvs det som format de europeiska arbetarrörelserna.

Denna situation inbjuder till en förnyad och kritisk diskussion av de begrepp och de teorier med vars hjälp historiker och samhällsforskare har beskrivit och analyserat den europeiska arbetarrörelsernas karaktär, egenart, styrka och effektivitet. Uppsatserna i denna bok är mitt bidrag till en sådan kritisk prövning.